

تلاش های قرآن محور در زندگی امام حسن عسکری (ع)

امام حسن عسکری (ع) در سال ۲۳۱ هجری قمری متولد شد. چهار ساله بود که همراه پدر و به سال ۲۳۴ ق به سکونت اجباری در سامرا محکوم شد.

*مقدمه

امام حسن عسکری (ع) در سال ۲۳۱ هجری قمری متولد شد. چهار ساله بود که همراه پدر و به سال ۲۳۴ ق به سکونت اجباری در سامرا محکوم شد. هرچند شیخ کلینی و شیخ مفید، تاریخ ورود آن حضرت به سامرا را سال ۲۴۳ و در سنین ۱۲ سالگی ذکر کرده‌اند.[۱]

با شهادت امام هادی (ع)، امامت امام عسکری (ع)

به نص پدر بزرگوارش آغاز شد. دستگاه حکومت عباسی در عصر این امام نیز سیاست فشار و مراقبت و محدود کردن رفت‌وآمد شیعیان با آن امام را ادامه داد.

امام عسکری (ع) طی سالهای سکونتش در سامرا چندین بار زندانی شد.

این زندان ها به دنبال قیام های علویان صورت می‌گرفت و آنگاه که در حبس نبود، دیدار وی نیز به سختی مقدور بود. به گونه ای که شیعیان مشکلات و مسائل و تقاضاهای خود با آن امام را حتی گاهی به هنگام حرکت ایشان به سمت دارالخلافه، با آن حضرت

در میان می‌گذاشتند. با وجود فشار زیاد و ممنوعیت ها، این زمان، فرصت مناسبی برای دیدار بود.

به هرتقدیر سکونت اجباری امام عسکری (ع)

در سامرا که به دنبال احضار امام هادی و امام عسکری (ع)

به دستور متوکل عباسی صورت گرفت، هدفی به جزء حبس و کنترل این دو امام نداشت. گواه این سخن بازداشت های متعدد امام عسکری (ع) و سرانجام

به شهادت رساندن ایشان است.

از امام عسکری (ع) خواسته شده بود تا

هر دوشنبه و پنجشنبه حضور خود در سامرا را به اطلاع دارالخلافه برساند.[۲]

ترس حکومت از موقعیت علمی، اخلاقی و قرآنی امام عسکری (ع) و گرایش مردم نسبت به آن حضرت از دلائل فشارهای سیاسی- اجتماعی

آن دوره بر امام (ع) بود. در این نوشتار، شرح برخی از تلاشهای قرآن محور آن امام، با وجود همه تنگناهای ایجاد شده برای آن حضرت، اشاره شده است.

۱- نگارش مصحف به دست خط

امام حسن عسکری (ع)

« قرآنی با خط آن حضرت در کتابخانه سلطنتی (سابق) ایران موجود است و حبیب الله نوبخت (رئیس سابق آن کتابخانه) در فهرست بزرگ آن مؤسسه، مزایا و اوصاف قرآن مزبور را یاد کرده است.

صحت انتساب این مصحف به امام را شاهان مغول و صفوی و علمائی چون: شیخ بهائی عاملی، اعلام کرده‌اند، نوبخت نیز می‌نویسد که: یقیناً خط امام است و رسم الخط آن، کوفی است که به گونه نسخ در آمده. این مصحف بر روی کاغذهای حنائی

رنگ آن زمان، و با قطعی که معروف است به "بیاضی" (و این خود، قطعی است کوچک) نوشته شده.»[۳]

* گزارشی اجمالی از میراث تفسیری

اهل بیت (ع)

پیش از گزارش کتاب تفسیر روایی منسوب به

امام حسن عسکری (ع) بجاست گزارشی اجمالی از میراث تفسیری اهل البیت (ع) ارائه شود.

تألیف روایات تفسیری در میان شیعه پیشینه ای دراز دارد. «نخستین رساله از این دست، کتاب تفسیری، منسوب به امام علی (ع) است که طی یک روایت مفصل در آغاز تفسیر نعمانی آمده است.

این رساله گاهی تحت عنوان «رسالة المحکم و المتشابه»، به سید مرتضی نسبت داده می‌شود و در مجلدات قرآن بحار الأنوار نیز نقل شده است. [۴]

از دیگر مکتوبات و نوشتارها، «مصحف علی بن ابی طالب (ع)» است که علاوه بر آیات قرآن، تأویل و تفسیر و اسباب نزول را بیان کرده است. هر چند که این کتاب اکنون در دسترس ما نیست. [۵]

تفسیر منسوب به امام باقر (ع) (۵۷-۱۱۴ ق) که ابوالجارود آن را حکایت کرده است [۶] و نیز تفسیر منسوب به امام صادق (ع) (۸۳-۱۴۸ ق) که به طور پراکنده در کتاب حقائق التفسیر القرآنی آمده است از دیگر میراث‌های ارزشمند روایی موجود ماست. [۷]

پس از اینها از تفسیر علی بن ابراهیم قمی (۳۰۷ ق) و فرات کوفی (زنده در سال ۳۰۷ ق) و تفسیر عیاشی (م بعد از ۳۲۰ ق) و نعمانی (م بعد از ۳۲۴ ق) و تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (م ۲۵۴) را می‌توان نام برد. [۸]

روایات فقهی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) نیز نوعی تفسیر برای آیات الأحکام قرآن است که در نهایت به شکل مجموعه‌هایی همچون کافی، من لا یحضره الفقیه و تهذیب و استبصار درآمده است.

«تفسیر روایی از قرن پنجم تا نهم هجری با رکود نسبی مواجه شد. اما در قرن دهم تا دوازدهم با رشد اخباری‌گری در شیعه تفاسیر روایی دیگری همچون: تفسیر البرهان فی تفسیر القرآن، سید هاشم حسینی بحرانی (م ۱۱۰۷ ق) و تفسیر نور الثقلین، الحویزی (م ۱۱۱۲ ق) نوشته شد.

اکنون نیز به روایات تفسیری پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) توجه ویژه‌ای از سوی حدیث‌گرایان مبذول می‌شود و در لا به لای تفاسیر یا در بخش جداگانه‌ای این روایات آورده شده و مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد، همانند علامه طباطبایی در المیزان که در ذیل هر دسته از آیات از «بحث روایی» چشم‌پوشی نمی‌کند. [۹]

پرسشی که درباره میراث ارزشمند حدیثی برخی مطرح کرده اند این است که آیا با توجه به محدودیت عددی روایات تفسیری و اندک بودن این تعداد از روایات برجای مانده از معصومین (ع) میراث احادیث تفسیری می‌تواند پاسخگوی ما برای فهم قرآن باشد؟

مؤلف کتاب «آسیب‌شناسی و روش‌شناسی تفسیر معصومان (ع)» می‌نویسد: «دردمندان، آن چه در نخستین سده‌های تاریخ اسلام بر سر منابع روایی و آثار حدیثی آمد و تنگناهای عظیمی که برای اهل بیت (ع) و ارائه معارف قرآنی پدید آورد، سبب شد که آن مقدار از میراث گرانبها که با دشواری‌های فراوان برجای ماند، به آسانی ثبت و ضبط نشود. بر اساس باور اهل تسنن، که روایات تفسیری معصوم در نزد آنان، تنها به روایات منسوب به پیامبر (ص) منحصر می‌باشد، شمار این روایات بسیار اندک و بلکه ناچیز است. [۱۰]

«جلال الدین سیوطی، در بخش پایانی کتاب «الاتقان» همه روایات تفسیری را که از نظر وی با سند صحیح به پیامبر (ص) می‌رسد گردآوری نموده، در حالی که شمارش همه آن، به دویست و پنجاه روایت نمی‌رسد. [۱۱]

علامه طباطبایی (ره) نیز در این باره می‌نویسد:

«آنچه نام روایت نبوی می‌شود بر آن گذاشت از طریق اهل سنت و حدیث، به دویست و پنجاه حدیث نمی‌رسد، گذشته از این که بسیاری از آنها ضعیف و برخی از آنها منکر می‌باشد. [۱۲]

شیعه نیز، با آنکه روایات سایر امامان دوازده‌گانه (ع) را در حکم روایات پیامبر (ص) دانسته و جزء میراث تفسیری معصومان (ع) می‌شمارد، با این حال، آنچه از سخنان تفسیری آنان به جای مانده در برابر حجم انبوه آیات قرآن بسیار اندک است، چنان که علامه طباطبایی رحمه الله به این نکته نیز اشاره کرده و می‌نویسد: «اگر روایات اهل بیت (ع) را که از طرق شیعه رسیده در نظر آوریم، درست است به هزارها می‌رسد و در میان آنها مقدار معتناهی احادیث قابل اعتماد یافت می‌شود، ولی در هر حال در برابر سؤالات نامحدود کفایت نمی‌کند، گذشته از این که بسیاری از آیات قرآنی هست که در ذیل آن از طریق عامه و خاصه حدیث وارد نشده است.»

آیت الله معرفت می‌گوید: «در میان جوامع حدیثی، که مشتمل بر تفاسیر منقول از امامان (ع) می‌باشد، تنها شمار اندکی از آن صحیح است. [۱۳] ایشان در مقام بررسی چگونگی استناد تفاسیر روایی یاد شده به اهل بیت (ع) اکثر آن را از نظر سندی فاقد اعتبار می‌داند.

با این حال، شایسته نیست، به این بهانه، همه روایات تفسیری را، که در لابه‌لای آن احادیث مستحکم و استواری دیده می‌شود، کنار گذاشت، چه این که؛

سخنان ثقل همتای قرآن را، که آن همه مورد سفارش پیامبر (ص) قرار گرفته، تنها در همین مجموعه‌ها می‌توان یافت. از این

رو، بر دوست‌داران عترت (ع) است که با ارائه ملاکها و ضوابطی متقن به منظور پالایش روشمند این منابع همت گمارند، سره را از ناسره جدا سازند و از این رهگذر به چشمه‌های زلال و جوشان معارف تفسیری معصومان (ع) راه یابند. [۱۴]

افزون بر مواردی که گذشت همزمان با رشد مکتب تفکیک، اخبار گرائی در تفاسیر به صورت جدی تری مطرح گردیده است. این نوع نگرش به روایات می‌تواند محدودیت عددی روایات را در باب تفسیر قرآن جبران کند. نمونه‌هایی از این دست در مجلدات نه گانه کتاب ارزشمند «الحیة» به کار رفته است.

آیت الله جوادی آملی در کتاب تفسیری «تسنیم» معتقد است روش‌هایی را از روایات می‌توان استنباط کرد که ضمن هماهنگی با دیدگاه اهل البیت (ع) در شیوه تفسیری آنان، کمی روایات را جبران کرده و به ما در فهم تمامی آیات مدد رساند. [۱۵]

۲- تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (م ۲۵۴ ق)

این تفسیر را محمد بن قاسم استرآبادی (۳۵۰ ق) از دو شاگرد حضرت، ابو یعقوب یوسف بن محمد بن زیاد و ابو الحسن علی بن محمد بن یسار نقل کرده است.

«و این دو از امام عسکری (ع) نقل می‌کنند و هر دو از اهالی استرآباد اند. غالب مردم استرآباد در آن زمان زیدی مذهب بوده‌اند؛ اما این دو نفر- بنا به نقل در سند- شیعه امامیه می‌باشند.» [۱۶]

در آغاز این تفسیر، ابو یعقوب و ابو الحسن چگونگی حضورشان را در محضر امام عسکری (ع) بیان می‌کنند که چگونه به علت مشکلات آن زمان و ترس از جان و مال متواری و به آن امام (ع) پناهنده شده‌اند از آن دو چنین نقل شده است:

«فخرجنا باهلینا الی حضرة الامام ابی محمد الحسن بن علی بن محمد ابی القائم ...» ما با خانواده خود به محضر امام حسن عسکری، پدر حضرت قائم (ع) رسیدیم ... امام (ع) فرمود: هر روز پاره‌ای از اوقاتم را به شما اختصاص می‌دهم تا ملازم من باشید و حاضر شوید و بنگارید تا خدای متعال بهره شما را از سعادت بسیار سازد.

او نخستین چیزی که بر ما املاء کرد احادیثی درباره فضیلت قرآن و اهل آن بود.

بعد از آن تفسیر را بر ما املاء فرمود و در مدت اقامت ما در نزد آن حضرت- که هفت سال بود- آن را نوشتیم و هر روز به مقداری که نشاط داشتیم جزئی از آن را می‌نوشتیم» [۱۷]

آن دو پس از آن در مدت هفت سال (از ۲۵۴ تا ۲۶۰ ق) در محضر آن امام تلمذ نموده‌اند.

«تفسیر مزبور یک مقدمه دارد که مباحث «فضل القرآن»، «فضل العالم بتأویل القرآن»، «آداب قرائة القرآن»، «حدیث سدّ الابواب» و «۳» و روایاتی درباره آغاز امور با «بسم الله الرحمن الرحیم» در آن مطرح شده است.

تفسیر امام حسن عسکری (ع) تفسیری روایی است و ۳۷۹ روایت دارد که از سوره حمد آغاز و تا آیه ۲۸۳ سوره بقره ادامه دارد. آخرین آیه آن وَ لَا تَكُنْمُوا الشَّاهِدَةَ وَ مَنْ يَكُنْمُهَا فَلَهُ اَیْمٌ قَلْبُهُ ... یعنی کافر می‌باشد» [۱۸]

از این تفسیر نسخه‌های خطی فراوانی وجود دارد و دو بار چاپ سنگی و یک بار چاپ حروفی شده است. ترجمه فارسی آن هم در هند چاپ شده است.

در شماره آینده دیدگاه‌ها و اختلاف نظرها درباره این تفسیر را پی خواهیم گرفت.

پی نوشتها:

[۱]- نگا: اصول الکافی، ۵۰/ ۱؛ الارشاد، صص ۳۱۳-۳۱۴

[۲]- الغیبة، صص ۱۳۹-۱۴۰

[۳]- پژوهشی پیرامون آخرین کتاب الهی، ج ۱، ص: ۱۵۴

[۴]- نگا: تأسیس الشيعة لعلوم الاسلام، سید حسن صدر، ص ۳۱۸

[۵]- نگا: بحار الأنوار، مجلسی، ج ۸۹، ص ۴۰، التمهید فی علوم القرآن، معرفت، ج ۱، ص ۲۹۲، سیر تطوّر تفاسیر شیعه، سید محمد علی ایازی، ص ۲۸

[۶]- الفهرست، ابن ندیم، ص ۳۶

[۷]- سیر تطوّر تفاسیر شیعه، ص ۳۹

[۸]- نگا: درسنامه روشها و گرایش‌های تفسیری قرآن، ص: ۱۱۹

[۹]- درسنامه روشها و گرایش‌های تفسیری قرآن، ص: ۱۲۰

[۱۰]- آسیب‌شناسی و روش‌شناسی تفسیر

- معصومان عليهم السلام / علی اکبر رستمی / ج ۱ ص ۲۸
- [۱۱] - جلال الدین سیوطی، الإِتقان فی علوم القرآن، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، ایران، منشورات الشریف الرضی، ج ۴، از ص ۲۰۰ تا ص ۲۴۵
- [۱۲] - قرآن در اسلام / ص ۶۲ .
- [۱۳] - التفسیر والمفسرون / ج ۱ ص ۴۶۷
- [۱۴] - نگا: آسیب شناسی و روش شناسی تفسیر معصومان عليهم السلام، علی اکبر رستمی / ج ۱، ص: ۳۰
- [۱۵] - نگا: مقدمه تسنیم.
- [۱۶] - آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران، حسین علوی مهر ص: ۱۹۲
- [۱۷] - نگا: التفسیر المنسوب الی الامام ابی محمد الحسن بن علی العسکری، علیهما السلام، صص ۹- ۱۳
- [۱۸] - آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران، ص: 193